

МАРИЈА ЖИВКОВИЋ

ОБРЕДИ ПРЕЛАЗА У ПОЕЗИЈИ ДУШАНА ВАСИЉЕВА

САЖЕТАК: Циљ овог есеја јесте указивање на однос који је присутан у поезији Душана Васиљева и обреда прелаза који је дефинисао Арнолд ван Генеп у истоименој студији, а који се у поезији извршавају. Уочиће се да се поезија Душана Васиљева не заснива само на негативним и мрачним сликама него и да присуство светлости има важну функцију. Обреди прелаза који су у вези са породичним односима су, такође, присутни у песмама и посветиће им се нарочита пажња у есеју. Важно је нагласити присуство вере и Бога кроз специфичне облике казивања и формулативе чије је упориште у усменој књижевности. Преиспитивање става лирског субјекта према традицији којој припада прожето је кроз песме. Обојеност супротностима свакако је једна од основних одлика стваралаштва Душана Васиљева. Символика породице из визуре песника заузима важно место у тумачењу обреда прелаза из патријархалног у доба човека скрханог ратом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: обред, мотиви, прелазак, лирски субјекат, постојање, устројство света, дар, живот

Душан Васиљев поезијом не исказује само поетичке одлике експресионизма оличене у страдању, рушевинама једног и грађењу другог, новог система вредности и устројства света, блуду, привременом постојању. Његова поезија може да се тумачи кроз поставке које је дефинисао Арнолд ван Генеп у студији *Обреди њрелаза*, те уочавамо да мотиви у песмама нису нужно негативно конотирани већ је присутан моменат „интерпланарности, односно указано је на прелазну зону између оностраног и ононостраног”¹, што

¹ Александар Лома, „Предговор” у: Арнолд ван Генеп, *Обреди њрелаза*, Српска књижевна задруга, Београд, 2005, XXXIII.

ћемо аргументовати тумачењем репрезентативних мотива у поезији Душана Васиљева. Обреди прелаза у поезији Душана Васиљева исказани су кроз прелазак човека и жене из једног социјалног статуса у други, прелазак из једног система у други, а исказани су и формулативи који су у спрези са усменом књижевношћу и традиционалном културом.

Лирски субјекат у поезији Душана Васиљева изнова се преиспитује, бавећи се прошлошћу за коју сматра да је болна и да су поступци из прошлости узрок свих несрећа, али и да бол мора да донесе прочишћење. Песмом „Пролог” исказује се однос старог и новог са циљем да се човек коригује на најбољи начин користећи се сакралним мотивима. Негирање сакралног у песми не односи се на то да лирски субјекат жели да потисне религију из живота већ жели да се сакрално транспонује на другачији начин у складу са временом које се намеће. Однос преласка из једног узраста у други и из једног начина живота у други и реминисценција на прошло представљене су „сукцесивним етапама”² које су исказане стиховима:

Нема празника ни недеља,
и сва је срећа у сунцу
што нас покаткад у стари живот врати,
и разбуди поново у нама дрводеље
са ливанских и балканских гора.
А траг је дубок и страшан,
и неће га нико никад затрпати.³

Своје порекло лирски субјекат тражи у сунцу као принципу постојања и апсолуту који осветљава мрачан и трновит пут, назирјући срећан исход услед рата, глади и сиромаштва. Сунце је врховно божанство човека страдалника у рату које увек ратника подсети да мора да опстане и да мудрошћу и вештином надвлада непријатеља, али и себе.

Песмом „Гласник”, исказаном у форми апострофе, лирски субјекат не опева пејзаж јер догађаји чији је савременик представљају нехумано сагледавање света и истичу појединца који има улогу птице злослутнице. Доминантно је испољавање путених, блудних страсти чија је тенденција урушавање цивилизације, а све се усмерава ка понору и празнини која је оличена мотивом пустиње. Лирски субјекат осећа срам због свега што посматра,

² Арнолд ван Генеп, *Обреди њрелаза*, Српска књижевна задруга, Београд, 2005, 7.

³ Душан Васиљев, *Песме*, Portalibris, Београд, 2019, 3.

али и због величање бола, крви и умирања који означавају крај једног цивилизацијског поретка јер се подвлачи одсуство емпатије једних према другима. За лирски субјекат Порок симболише ђавола који ће победити добро и уништити животе утописта јер је грех овладао и небеским сводом, наглашавајући да постоје само две могућности или да буду уништени или да Порок победи:

И ближе се дани крајњег пада,
и ништа нам остати неће, само:
или да нас Порок надвлада,
или да сви, одреда, попадамо.⁴

Овом песмом лирски субјекат исказује запитаност за сопствено, али и постојање космоса. Рат представља из угла Арнолда ван Генепа „прелиминарни обред одвајања од претходног света, а са циљем да стигне путем постлиминарних обреда у нови свет”⁵ који би требало да постане симбол новог поретка, бољег од претходног стога што је уметнику ратнику додељена улога „чуvara прага”⁶ у борби против свега злог. Поред запитаности о постојању, муче га и питања која су у вези са трајањем и исходом који би рат могао да донесе. Завршна строфа, као лајтмотив, означава прстенасту структуру песме, наглашавајући срам због немогућности одбране јаства. Лирски субјекат „присуство зла у свету посматра као Божију творевину”⁷, како би показао колико је појединац спреман да подлегне и приклони се свету зла у незахвалном времену. Пита се да ли је универзум спреман да присуство зла преобрати у добро и корисно.

Стваралаштво Душана Васиљева одликује се виђењем душе појединца или уметника из угла психоанализе јер „душевни живот уметника се уопште узевши не разликује од душевног живота других људи”⁸. „Песмом о мојој души” исказано је поређење душе с вртом у позну јесен. Уништење снаге воље исказано алегоријом указује на планове које је стварао лирски субјекат, а који се нису реализовали већ су се затрли на згаришту. Не само алегоријом него и контрастом исказаним кроз опозицију беле и црне боје, представљају границу два света, принципа, стања:

⁴ Исто, 4.

⁵ Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 25.

⁶ Исто, 26.

⁷ Драган Стојановић, *Енергија сакралној у уметности*, Службени гласник, Београд, 2012, 78.

⁸ Ото Ранк, *Уметник и друштво прилози психоанализи њесничкој стварања*, Матица српска, Нови Сад, 1995, 41.

Воље сам своје у црну усадио земљу,
и воћњак је лепо цветао,
када је неко диго белу кошуљу земље.⁹

Однос земље и кошуље као заштитница појединца и институције оличене у виду државе у традиционалној култури има нарочита позитивна својства. Цветање воћњака указује на могућност рађања новог живота чији плодови доносе различите благодати које за узврат пружају „размену дарова”¹⁰ како би се дар вратио уздарјем за добробит заједнице. Путем реторских питања протканим супротностима лирски субјекат поставља важна онтолошка и егзистенцијална питања сматрајући се недовољно испуњеним. Запитаност над смислом живљења је оно што мучи лирског субјекта. Да ли и у којој мери смисао постоји, има ли смисла стварати и какав је исход стварања само су нека од питања на која лирски субјекат жели да добије одговор.

Доминација црне боје, непријатна тишина, пустош, опште присуство смрти, жал због одсуства јуначке смрти исказане персонификацијом и метафором одликују песму „Сутон”. Присуство елемената усмене књижевности нам показује и дијалог који лирски субјекат води са прошлошћу кроз садашњост и бол коју рат собом носи. Кроз мотиве врана и гаврана као носиоце лоших вести у песми можемо да уочимо атмосферу загробне тишине и туге за страдалима, те се песма може по истоветности мотива довести у везу са епском народном песмом косовског циклуса „Смрт Мајке Југовића” где, такође, два врана гаврана као птице злослутнице доносе лоше вести породици страдалих у рату. У песми Душана Васиљева су птице злослутнице представљене стиховима:

Поље је немо.

Каткад прелети
јато црних, прогнаних врана,
или гавран, ил’ друга злослутна птица;¹¹

Осећање немоћи оличено кроз тамну боју, атмосферу пустоши и згаришта може да се доведе у везу и са постулатима романтизма, нарочито бола који лирски субјекат осећа према сваком угроженом појединцу који неправедно страда у рату. Читајући и тумачећи поезију Душана Васиљева намеће се и околност „обреда протери-

⁹ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 9.

¹⁰ Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 34.

¹¹ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 13.

вања, изгнанства, екскомуникације, одвајања и десакрализације”.¹² Човек Првог светског рата, услед страхота које је преживео, осећа се прогнаним из сваке сфере живота. Ништа не сматра довољно разумним, губи веру и поверење, долази до самоизоштавања које води ка самоуништењу и потирању свега постојећег. Руине рата су за последицу имале губитак вере у Бога, али и сумњу у могућности Човека као ствараоца јер је сматран предметом радње који извршава наредбе других. Човек је у фокусу интересовања током експресионизма стога што је изузетне способности да истрпи невоље и да се из рушевина издигне како би створио нови универзум. Међутим, то стварање новог универзума из рушевина у континуитету прати одсуство вере. Кроз реактуализовање у експресионизму онога што је *Weltschmerz* означавао у романтизму примећује се да уметници негују емпатију према сваком недужном човеку и залажу се за мир и стварање утопијског света, супротног оном који су затекли и у ком су живели и стварали.

„Свете моје Недеље” је песма која означава повратак лирског субјекта ка коренима, указује на присећања која су у вези са оним лепим, узвишеним и безбрижним и усмерава ка „преласку са једног животног ступња на други или из једне друштвене ситуације у другу за добро целог друштва”.¹³ Ситуација ратног незнања управо кроз страдања, из угла посматрања лирског субјекта, треба да значи прелазак у мир путем катарзе што је исказано стиховима:

Часови мојих надахнућа,
ох, свете моје Недеље,
зашто ми се чешће не прикратете?
Ја сам на ваш олтар принео
све своје вере, и молитве, и адете,
и ви сте ме за свога сина примиле,
ох, свете моје Недеље.¹⁴

За лирски субјекат свете Недеље представљају божанство чија својства изабављају из невоље. Снагу вере, молитве и надахнућа лирски субјекат је усмерио ка Недељама које је сматрао мајком Створитељком чија су својства позитивна и чија је улога заштитничка. Свете Недеље су биле симбол победе живота над смрћу што показује да се лирски субјекат обраћа Недељама јер је упознат са „религијом, митовима, обичајима, вредностима и очекивањима

¹² Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 131.

¹³ Исто, 215.

¹⁴ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 22.

заједнице којој припада”¹⁵ и верује да реликти предака којима припада имају способност избављања из безизлазних ситуација и указују на успостављање новог система вредности доласком светих Недеља.

Сусрет ритуално чисте и неискварене жене и човека који је свим искушењима одолео истакнут је „Пролећном песмом” заснива се на не баш срећној вези. Свестан колико је недостојан због драге која је врло неискварена, а и живот са њом сматра монотоним. Лирски субјекат је луталица и стално је у потрази за изазовима, ужива у слободи и неретко се упушта у ситуације које имају несагледиве последице, а у односу са женом захтева максималну слободу јер ће у супротном једно друго уништити. Не жели укалупљеност у један начин живота и указује на то да је слобода између двоје људи најважнија, стога се може довести у везу „Пролећна песма” са „Искреном песмом” Милана Ракића у којој нема исказивања нарочитих емоција једног према другом већ се све заснива на рационалном поимању љубави, те учавамо да не долази до „обрета којим би се спојила не само два појединца, него и две заједнице”¹⁶ с обзиром на то да не постоје обострани интереси на којима би се љубав заснивала:

И ти си дошла. И ти си ме хтела
оваквог, какав јесам;
твоја је жеља, ко снага моје крви расла.
И ти си отела поглед изтамних очију мојих,
и својом си ме крвљу од моје крви купила.
Ал’ си се, поносна, царска жено, залуд трудила,
јер ме ниси спасла.¹⁷

Молитвеним тоном испевана је истоимена песма која позива на љубав и радост живота. Песмом „Молитва” исказан је живот појединца метонимијски подељен у четири етапе насловљене годишњим добима. Пролеће у ком све врви од радости, ницања, буђења са циљем да се сви плодови развију, те да све буде благородно, а интониран је ритмом *pianissimo*. Кроз приказе годишњих доба прожима се мотив Цркве која има улогу медијатора између Бога и верника наводећи важност покајања, јер покајање указује на снагу љубави и праштања. Безбрижност пролећа мења страсно лето

¹⁵ Милина Ивановић Баришић, „Нови медији и фолклор” у: *Савремена српска фолклористика I*, ур. Зоја Карановић, Јасмина Јокић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност / Центар за истраживање српског фолклора, Нови Сад, 2013, 283.

¹⁶ Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 139.

¹⁷ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 32.

у ком сви плодови добијају пуноћу сазревања у ритму fortissimo, служећи се рефреном да је лето „вечно врење”¹⁸ чији је савезник Свети Илија који својом снагом утиче на раст вегетације:

Лето је: жега и жеђ и страст,
и литије и гробови;
кад крше јаблин и горди храст
Свети Илија и громови;
када нагони крв на рад
шепаве, сакате, лење...
Лето је вечно врење.¹⁹

Свети Илија, јаблин, храст и громови представљају реликте словенских божанстава који означавају постојаност, заштиту од негативних утицаја, те се уочава и однос поштовања лирског субјекта према традицији којој припада. У песми Свети Илија означава апсолут који захваљујући способности да користи громове јер „Свети Илија по заповијести Божијој гађа ђаволе”²⁰, како би у природи била успостављена равнотежа. Јесен представља годишње доба које доноси зрелост, рађање и убирање засађених плодова, сигурност постојања а ритмички исказано *piano*. Ово годишње доба полако уводи у крај вегетације доводећи је у везу са крајем животног пута које собом носи зима интонирана у ритмовима *decrescendo* и *pianissimo*. Циклична структура молитве може да се поистовети и са цикличним устројством света у ком постоји равнотежа између свих животних етапа, а кроз „фигуре понављања стављају акценат на присуство ритмичности”²¹ како би однос лирског субјекта према вери био што уверљивији.

Разореност душе и патријархалних норми основни су мотиви песме „Човек пева после рата”. Насушна беше потреба за певањем о разарању једне породице током рата и њеном моралном суноврату. После рата више нико није био ритуално чист него је подлегао утицајима и кренуо странпутицом правдајући такав поступак преживљавањем. Лирски субјекат је свестан своје трагичности јер је изгубио све витешке особине које су му као мушкарцу припадале. Митско доба је ишчезло, а са њим нестало је и достојанство и господствена, витешка борба. Човек се унизио како би преживео рат, стога лирски субјекат велича себе јер једино је

¹⁸ Исто, 36.

¹⁹ Исто.

²⁰ Вук Стефановић Караџић, *Живот и обичаји народа српскога*, Српска књижевна задруга, Београд, 1957, 66.

²¹ Тања Поповић, *Речник књижевних термина*, Логос Арт, Београд, 2007, 446.

себе у понору и страдалништву сачувао. Човек се мења услед околности „јер подлеже одређеним ритмовима који се одражавају на његов живот”.²² Ритмови животних токова европске цивилизације настали након Првог светског рата умногоме су променили начин живота и промишљања појединца. За лирског субјекта рат је представљао отрежњење захваљујући ком је спознао све важне чиниоце битисања: живот, брак, љубав, пријатељство, рат, разарање, мир, породицу... С обзиром на то да су теме песништва Душана Васиљева прожете супротностима јер промишља о добром и лошем, Богу и ђаволу, животу и смрти, души и телу, јасно је да је „експлицитно присутно дуалистичко поимање човека и стварности у као најважнија одлика поетике Душана Васиљева”.²³ Једина светла тачка за лирског субјекта јесте јутро метонимијски исказано:

И ја не тражим плена:
ох, дајте мени само шаку зрака
и мало беле, јутарње росе –
остало вам на част!²⁴

Страдалништво појединца током рата нарочито је опевано песмом „Плач матере човекове” чија атмосфера и тема умногоме подсећа на епску народну песму косовског циклуса „Смрт Мајке Југовића”. Не само по теми, сличност се огледа и у обредно – обичајној пракси јер мајка у знак жалости пута косу и обраћа се страдалом сину кроз тужбалице:

О, Сине, мој добри Сине!
Отац ти није Свети Дух,
ни Дрводеља са ливанских пута.
Сине, ти си плод две неме жудње
и једног бесвесног минута.
Нисам те родила у јаслама,
већ у крвавој постелји,
између четири влажна дувара,
једног шареног, замрзлог јануара.²⁵

Мајка своје дете сматра божанством иако не може да се пореди са Исусом Христом и начином на који је Исус рођен. За мајку

²² Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 8.

²³ Лука Хајдуковић, *Ишчишћавање особеног знака*, Алфа граф, Нови Сад, Петроварадин, 2009, 46.

²⁴ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 53.

²⁵ Исто, 60–61.

син је плод страсти која је била њена тежња ка савршенству којем човек као грешник може да стреми. Мада, осим тога што је плод страсти за мајку трудноћа и порођај означавају „обред примања жене у натраг у друштво којем је припадала и обезбеђује јој се нови положај у друштву, нарочито ако је прворођено дете мушко”²⁶, те жена прелази у виши социјални статус. Присутан је жанр клетве у самом тексту због начина на који је мајци страдао син. Живот жене симболише муку током рађања, неговања и васпитавања детета. Рат који мајци отргне дете из наручја као последицу има мајчину резигнираност, одсуство вере у Бога, стога жели да сахрани Бога како би васкрсла Човека. Ритуални чин сахрањивања сина приказан је кроз мајчину жалост за умрлим дететом.

Мотиви смрти и сеоба савести у песми „Болнице” оличене су кроз слику гробља и обред сахране. Доминантан је јецај који слике смрти и сахрањивања чини потреснијим. Лирски субјекат је запитан над сврхом људског постојања. Несигуран је и растрзан, пита се да ли је вредело живети и да ли су било каква постигнућа током овоземаљског живота награда за вечни живот. Сматра да је човек залутао у трагању за миром у доба рата, али и у трагању за сопственом душом уз присуство жуте боје која симболише распад, трулеж, умирање, страдање, смрт:

Залуд смо веру упомоћ звали;
наша су тела широки канали,
и њима жуте болнице плове.
(О, ко ће нам донети гранчице маслинове?)²⁷

Душа је у ратним превирањима нестала, без могућности ни-ти жеље да се спозна и негује емпатија. Рат је жртве третирао као број, сахране су се сматрале сеобом људских савести на неко боље, узвишеније место, без бола, издаје и болести. Уједно су „обреди погребна означавали уједињеност преживелих чланова породице како би сложност обновиле ланац прекинут губитком једне од својих карика”²⁸ стога што је у трагичним тренуцима, нарочито током рата породица показивала изузетно јединство заједнице... Током рата заборавили су људи да њихова улога треба да буде улога ствараоца, а не извршиоца туђих жеља, намера и одлука.

Основно стилско средство на ком почивају „Песме о животу” јесте контраст јер, с једне стране пева о крчми, а с друге истиче мотив мајчинства и тако два дијаметрално супротна мотива доводи

²⁶ Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 49.

²⁷ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 76.

²⁸ Арнолд ван Генеп, *Наведено дело*, 189.

у непосредну везу. Лирски субјекат повезује и блудне жене и потребу за миром, где контраст прелази у оксиморон, а све са циљем наглашавања људског страдања како физичког тако и душевног. Пева о челичној јави не обраћајући нарочиту пажњу за салонске манире јер је показатељ у nelaгодним временима било то да је свака туђа воља уништила живот недужном појединцу који није имао избора, осим да туђу вољу спроводи, чак и на своју штету. Нада се лирски субјекат да ће се успоставити у неком тренутку хармонија представљена „цветним вртом” који ће појединац неговати на свој начин, јер ће тај врт бити одлика појединца и његов бег од свега ружног, баш као што и цветни врт репрезентује појединца у Волтеровом роману *Кандид*.

Када, изјутра, роса посипа тло
својим сребрним капима,
и забрује
таласи ваздуха од сирена
наших фабрика,
учини ми се
да ће све једном да буде
цветни врт.²⁹

Пева и о лепоти живота Човека сматрајући га светским путником јер је његов дом тамо где се најбоље осећа, док трагичност девојачке судбине посматра кроз њихову путеност и склоност ка томе да своју честитост и чистоту олако доживљавају, па им због тога често живот виси о концу. Лирски субјекат сматра да ће девојке баш склоност ка страстима спутати и одвести ка странпутици. Овим песмама доминирају мотиви блуда и разврата мушкараца и жена. Ноћ је симболички простор греха јер тада и мушкарци и жене каљају све оно што би требало да негују и сачувају:

Тону људи и жене
у своје лепе, шарене
разврате,
у сјајна,
бескрајна,
ломљења беле, меке пути.
И често ништа друго не можеш, друже, чути.
Ноћ живота.³⁰

²⁹ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 97.

³⁰ Исто, 102.

Ове песме означавају и унутрашње борбе људи и жена са самим собом и покушајем надрастања себе, а све захваљујући мушком принципу Месецу који као мудрац изводи заблуделе на прави пут и као главни јунак *Сеоба* „по плавом чаробном небу у бескрај гаца”³¹ јер стреми ка апсолуту на небеском своду, али и земаљском путу.

Наду у будуће благодатно доба лирски субјекат упућује ка новим свелим поколењима јер у њима посматра утопијски свет. Нови утопијски свет би без мржње и сујете могао да дигне куле из рушевина рата који су преци започели и довршили оставивши за собом згариште. Лирски субјекат чежњом и жељом ка стварању утопијског света у ружним околностима и на ружном месту посматра излаз и трагичних оквира поратног времена. Разапетост младих у доба глади и безнађа после рата остају као последица опште пропасти цивилизације настале „услед сукоба човека против човека, али и човека против природе”³², те су последице немерљиве:

Светла поколења, што се по нашем путу нижу,
у врелим мозговима идеалиста,
само су веселе утопије.
Свака ће душа да буде распета на своме крижу
за своје свести, хотења, среће,
и да жуч уморно, до капи попије.³³

Опозиције у традиционалној култури заузимају важно место у стваралаштву Душана Васиљева јер кроз њих води дијалог са прошлoшћу и наслеђем како би у будућности могао да учествује у стварању срећније, утопијске слике света. Ход по граници уз опасност да се може склизнути у сферу оностраног само је једна од поетичких слика Душана Васиљева, стога што кроз стихове води дијалог са традицијом оличеном у виду обреда прелаза који се односе на сваки сегмент људског живота и делатности. Без обзира на то што истиче безнађе, пролазност живота, руине и разврат, Душан Васиљев жели да верује да се поштовањем обреда стичу заслуге, а да је баш зло задесило човечанство зато што се оно огрешило о норме патријархалног света. Циклична структура песама може да се изједначи са цикличним током времена. Збирка песама Душана Васиљева отворена је „Прологом” како би нас увео у питања која муче лирског субјекта, а затворена је песмом „Утопије” сматрам,

³¹ Исто, 104.

³² Снежана Самарџија, *Облици усмене њрозе*, Службени гласник, Београд, 2011, 327.

³³ Душан Васиљев, *Наведено дело*, 122.

не случајно јер је опет желео Душан Васиљев да истакне како само идеално уређен свет заснован на хармоничним односима може да има светлу будућност. Однос мушкарца и жене у безнађу рата је заузимао нарочиту пажњу песника, као и обреди који су у вези са рођењем, али и смрћу. Све време песник води дијалог са наслеђем, вером, али и са постулатима оличеним кроз обреде прелаза које је дефинисао и детаљно образложио Арнолд ван Генеп указујући на неопходност грађења нове цивилизације након рата, али се позивајући на устројство света настало при зачетку старе цивилизације.